

A sóvidéki népoktatás története a XVII. századtól 1848-ig I.

A Székelyföld jelenleg Hargita és Maros megye határán lévő kistáját nevezik Sóvidéknek. A Korond pataka és a Kisküküllő völgyében elterülő Szováta város, Parajd és Korond községek, Atyha, Alsó- és Felsőfálva, Sóvárad, Siklód, Szolokma és Ilyésmező falvak, valamint Békástanya, Fenyőkút, Pálpataka és Szakadát tanyák tartoznak – ahogy a helybeliek mondják – „a világvégére szorult vidékhez.” Nevét a szinte minden településben előforduló sóról, nagyon régóta művelt sóbányáiról kapta. Mintegy száz sóra utaló határ-, patak-, dűlő- és útnév bizonyítja az elnevezés megalapozottságát.

A tájak gazdasági, társadalmi életének alakulásában, a falubokrok létrejöttében és az iskolák történetében is döntő szerepet játszott a só. A környék állandó keresetforrása volt a sófalvi-parajdi sóbánya, még akkor is, ha csak télen folyt a harang alakú aknában a kitermelés. Az Udvarhely környéki székelyek 1604-ig a Szászföldön is szabadon árusíthatták a sót, 1527-től kezdődően pedig pontos adataink vannak arról, hogy a földvári sólerakat számára – éveken keresztül – milyen számottevő jövedelmet jelentett a székely só.¹⁴

A sókitermelés, szállítás, a pénzügyi műveletek nyilvántartása – bármilyen kezdetleges volt is – bizonyos iskolázottságot követelt. Az iskolatörténet megírásánál tehát mindenképpen számolni kell a sóbánya, pontosabban a bányahivatal jelenlétével. Különösen a XVIII. század végétől, amikor a II. József kezdeményezte tanügyi reformok nyomán létrejöttek a bányák mellett az állami iskolák.

A Sóvidék egyházi megszottsága szintén rányomta bélyegét a táj iskolatörténetére. A reformációt követően a települések egy része református, illetve unitárius lett. A XVIII. század elején pedig – az ellenreformáció előretörésével – a katolikus egyház döntő fölénybe került Atyhában, Korondon és Szovátán. Atyha például a XVI. század végén, a XVII. század elején – alig három évtized leforgása alatt – háromszor lett unitáriusból katolikussá.¹⁵ Mindez természetesen mély nyomokat hagyott a vidék művelődéstörténetében is. Egy-egy településen belül néha két felekezeti iskola működött. Korondon századokon át egymás mellett tevékenykedett a katolikus és unitárius, Szovátán a katolikus és református iskola. Parajdon a XVIII. század második felétől 1848-ig három iskola (református, katolikus és a bánya) szolgálta az elemi fokú oktatást. Ez a sokszínűség jobbra ismeretlen a hasonló nagyságú tájegységek iskolatörténetében.

A sóvidéki iskolázás kezdetei

A szakirodalom a székelyföldi népoktatás kialakulásának kezdetét a XIV. és a XV. századig vezeti vissza, a Sóvidék tekintetében azonban csak a XVII. századtól beszél-

¹⁴ Magyar Országos Levéltár, Erdélyi Fiskális Levéltár (ErdFiscLvt) VI/A szekrény. Fasc. 1, Libri 2. A-1659.

¹⁵ Nagy Géza: Reformáció a Sóvidéken, Református Szemle 1957. 359-366. old.

hetünk értékelhető adatokról. Ami természetesen nem jelenti az iskolák teljes hiányát a korábbi időszakokban.¹⁶

A reformáció elterjedése kedvező feltételeket teremtett a falusi iskolák létrejöttéhez, az oktatás színvonalának emeléséhez. Az 1567. és 1576. évi adóösszeírás, és a XVII. század eleji lustrák sóvidéki adatai alapján arra következtethetünk, hogy a települések mindenikében iskola is működött. Erre utal, hogy az iskolázottság bizonyos fokára eljutottak szükségesnek, elengedhetetlennek tartották, hogy a nevük mellé odairják a „literatus – Deák” jelzőt is.

A sóbányák élén iskolázott kamaraispánok, íródeákok, mázsamesterek állottak. A XVI. században Sófalvi Literati (más forrásokban Illyesi Bálint, János Deák), valamint Váradi Kis Pál Deák, akinek nevéhez Szováta keletkezése is kapcsolódik, mindenképpen az úttörők közé tartoztak.¹⁷

A XVII. század közepén a Sóvidéken és környékén, később pedig a csíksomlyói zárdában tevékenykedett Kájoni János szerzetestársa, a szováti születésű Domokos Kázmér, aki római katolikus püspökként hathatósan támogatta az iskolákat. Ő rakta le a mikházi ferences zárda alapjait és tolmácsként működött a Boszniából idekerült szerzetesek és a helyi lakosság között.¹⁸

Az első, eddig ismert írásos adatunk az egyik legelzártabb településből, Siklódról származik. 1629-ben a siklódi református egyház külön válik Küsmödtől, iskolát is fenntartó önálló egyházközségként szerepel.¹⁹

Az iskola iránti fokozódó érdeklődést bizonyítja, hogy a nagyobb iskolaközpontok anyakönyveiben a XVII. század közepétől egyre gyakrabban tűnnek fel a sóvidékiek. Ezek sorában Sóvárád, Siklód és Atyha vezet. 1653-ban a marosvásárhelyi református kollégium tanulói között találjuk Siklódi Györgyöt, 1659-ben Sóváradi Tamást, Sóváradi Jánost és Siklódi Istvánt.²⁰ 1689-ben Kibédi Pál neve mellé pedig bejegyezték, hogy sóváradi iskolamesterré lett.²¹

A XVII. század elejétől kezdődően a sófalvi-parajdi sóakna jövedelmének egy részét egyházak, iskolák fenntartására fordították. 1700-ig a bánya jövedelméből évente a székelyudvarhelyi iskola rektora 78 forinttal, a székelykeresztúri rektor 10, az erdőszentgyörgyi pedig 20 forinttal részesült.²² Az említett összegek átadásra nem ment döccenők nélkül. Erre utal Veresmarti Gáspár 1661-ben keltezett és Kemény János fejedelemhez intézett levele: „A mostani öt [öt – T.Z.] esztendejet el töltött Atyánkfia jelenti, hogy az elmúlt esztendei majustol fogva egy pénzt sem fizetett a Camara Ispan, ez dolgot értven a többi Atyánkfia így nem örömet mehetnek olyan helyre a holot

¹⁶ A XV-XVI. századi székelyföldi elemi iskolázásról ld. *Dankóits Ádám*: Az oktatásügy kezdeteiről Székelyföldön. Korunk 1970. 1733-1736. old. 1944. 171-177. old.

¹⁷ *Veres Eudre*: Báthory István erdélyi fejedelem levelezése. II. Kvár.

¹⁸ Siklódi református egyházközség levéltára. c/25. Az egyházközség inventáriuma 1825-ben: „1629-ben költ Deliberatio a Siklódiaknak a küsmödi Templomtól való elszakadások, s Praedicator s Schola Mester tartás iránt Lejendő szabad Tettcsésökről.” *Péterffy László*: A siklódi egyházközség monográfiája, 1957. Kézirat: Siklódi református egyházközség levéltára. Az okirattal kapcsolatosan megjegyezte: „...az 1848. évi nagy tűzvészkor megsemmisült.”

¹⁹ Állami Levéltár Kolozsvár. Mont. Fhes. levéltára. 42/1700.

²⁰ Székelyudvarhelyi református egyházkerület levéltára, Nr. 45. Leges scholae orthodoxae Udvarhelyiannae. Történelmi Tár. 1896. 369-370. old.

²¹ „Mester számára való örökségek: Vagyon a Lókon egy szántó föld, a Felső határban vagyon egy szántóföld, a hegymegi bérczben vagyon egy föld a köves patakon egy szántóföld. Az Alsó határon nyáros alatt egy szántó föld...” Marosi református egyházközség levéltára. I/4 sz. Matricula 87-88. old.

²² Székelyudvarhelyi Egyházmegye Levéltára. Liber Ecclesiae orthodoxae in Sede Udvarhelyi existentis 1643, 30. old.

fizetéseket eltartják, mert abból kellene ő kegyelmeknek is elniek. Mostan rendöltünk oda egy becületes Atyafiat, Igaz Kálmánnak hiják, ezt halván féló, megh ne idegenegiek. Kérem ezért Nagodat mint Kegielmes Uramat, tudvan azt, hogy a Fejedelmek Kegielmessegeből lakhattak ot a nyomorék helyen eddigis a Tanítok, méltotzassék parantsolni az Sofalvi Camara Ispannak, mind az előbbi Tanítanak salariomanak megh fizetése felől, mind a jövendőnek onét deputaltatott salariomanak idejében illenkezöképpen valo administratiojarol.”²³

A „nyomorék helyen” az iskola századokon át tized, sőt századrangú kérdés volt. Kivétel Sóvárád, ahol 1643-tól megszakítás nélkül találunk iskolára, mesterekre vonatkozó adatokat. 1643-ban a sóváradai „rector” jövedelmeit sorolják fel a források²⁴ az 1648. március 24-én pedig „Stephanus Udvarhelyi mester”-t említik.²⁵

A XVII. század közepétől a rendelkezésünkre álló adatok fényében bátran állíthatjuk: a Sóvidék valamennyi településében – ha kisebb-nagyobb megszakításokkal is – iskola működött. Sófalva ekkor állandó rektort tart. Az 1656-os parciális zsinat a dályai, agyagfalvi, galambfalvi, keresztúri, etédi, küsmődi, kissolymosi és farcádi eklézsiákkal együtt a sófalvi egyházközösségnek is megtiltja, hogy hanyag, tudatlan és járatlan tanítót alkalmazzanak.²⁶

Az 1669. július elsején tartott székelyudvarhelyi zsinat a következő határozatot hozta: „Parajd minden jussát mind Templomból, ahoz valo bonumokból (javakból) kezét kiviszi, szanto földekből, széna rétekből valamelliek az sófalvi határ(an) vad(na)k, sófalviis ne kenszericze sem Templum építtessere, sem Preadikátor és Schola Mester haza(n)ak és azok körülvalo épületek építésere.” Tehát ekkor – bár dúlt a parajdi és sófalvi egyház különválása körüli vita – a parajdi iskola felépítéséig a gyerekek Sófalvára jártak. Az előbb említett székelyudvarhelyi zsinati határozat harmadik pontja világosan meg is fogalmazza: „...más huva Parajd ne foliamodjék, hanem Sofalvara mennien vissza.”²⁷

A legkisebb sóvidéki település, Szolokma, iskolájáról is – 1694-ben bejegyzéssel – az előbb említett forrásból szerzünk tudomást.²⁸

A XVII. század végén és a XVIII. század elején a sóvidéki iskolahálózat fokozatosan kibővül, az iskolatörténeti adatok megsokasodnak. 1692-ben Sóvárádon a községnek nem volt elég ereje az iskola a mester-telek karbantartására és ezért bár a „Pap háza és Schola körül való kerteknek megépítésében hanyagok, de megtekintvén ez mostani nyomoruságos szük időt”, a vizitáció elengedte a büntetést.²⁹

A Sóvidék legnépszerűbb településéből, Korondról, az első iskolatörténeti adatunk 1716-ból származik, amikor névszerint említik „Gregorius Thamási de Altorja Ludimagister”-t.³⁰ Az atyhai katolikus egyház javainak 1716-os jegyzékében azt olvassuk,

²³ Ugyanott 36. old.

²⁴ Ugyanott 67. old.

²⁵ Korondi római katolikus egyházközség anyakönyve. Csíkszeredai Állami Levéltár. Egyházi anyakönyvek. Nr. 152. 16. old.

²⁶ Atyhai római katolikus egyházközség anyakönyve. Ugyanott. Nr. 11. 1. old.

²⁷ Ugyanott.

²⁸ Eryhában 30 katolikusnak, egy személy pedig unitáriusnak vallotta magát. Pálfalván egy katolikus, egy unitárius, míg Korondon 31 unitárius és tíz katolikus nevét jegyezték fel. *Dr. Vass Miklós*: Tanúvallatás arról, hogy Atyhán, Pálfalván és Korondon a megnevezett személyek milyen vallásúak. Korond 1625. július 24. Keresztény Magvető, 1905. 211-215. old.

²⁹ *Tözsér-Fosztó-Kozma*: Az erdélyi unitárius egyház története. Fordította *Márkos Albert*. 1942. (Kézirat: Erdélyi unitárius püspökség gyűjtőlevéltára. II. 277. old.)

³⁰ Korondi római katolikus egyházközség anyakönyve. 45. old.

hogy van „egj csengettyű az okolába valo.”³¹ 1719-ben Atyha iskolamestere Balla Tamás, 1720-ban pedig „Martinus Litterati”. Ettől kezdődően évről-évre ismerjük a korondi, illetve atyhai tanítók névsorát.

A XVIII. század eleje jelentős változásokat hozott az egész Sóvidéki és elsősorban a korondi iskola történetében. Míg az 1625. július 24-i korondi tanárvallatáson a korondiak, atyhaiak, pálfalviak többsége unitáriusnak vallotta magát,³² addig a XVIII. század elején, az ellenreformáció előretörésével, a helyzet gyökeresen megváltozott. Évekig húzódo pereskedés után, az egyházközségi vagyon elosztását szabályozó állami rendelkezések alapján a korondi unitáriusok elveszítik előbb templomukat, majd iskolájukat is. 1720-tól 1750-ig erejüket már-már meghaladó erőfeszítéssel külön templomot építenek maguknak. Az 1719-1720-as események történetét szinte napról-napra ismerjük. A Gubernium 1720. február 12-én kelt végzésével elrendeli, hogy „A régi Perochiális Fundus az Oskola Házal együtt, ahhoz tartozandó superaedificiumokkal együtt, maradjon a Catholica Ecclesianak”, azzal a kikötéssel, hogy az unitáriusok „Parochiális vagy Oskola Házokban két hétig ne exturbáltassanak” (háborítottassanak).³³

1720. május 27-én megtörtént a parókia és templom javainak a katolikusok és unitáriusok közötti szétválasztása. Az erről szóló feljegyzés pontos képet nyújt az iskola épületéről, ahová azelőtt katolikus és unitárius gyerekek egyaránt járhattak: „...az Méltóságos Regium Cubernium Comissióját és az fön megirt Accordát ő Kegyelmelek előtt megolvastuk; Azonnal Szombatfalvi Zsigmond uram az Udvarhelyszéki Catholicusok curatora az Parochia és Schola Házok épületek consideratiojéért in paratis H.flor. 30 deponála, melyeket is az Unitaria Részről való Atyafiak ő Kegyelmelek leválának. Innen által menének az uton a *Schola Házhoz*, melynek vicinusa is mindenfelől közönséges falu utja, ezen Schola Házat is fundussával és az úton alól való kús porondtskával edgyütt resignálók ugyan az Korondi Catholicusoknak.”³⁴

Míg Korondon a felekezeti viták évekre visszavetették az iskola ügyét, addig a szomszédos sóvidéki falvak komoly erőfeszítéseket tettek az iskolák fejlesztésére. A XVII. század végétől ugrásszerűen megnőtt a székelyudvarhelyi, marosvásárhelyi, kolozsvári, nagyenyedi kollégiumokban tanuló sóvidékiek száma. Az 1689-től vezetett székelyudvarhelyi katolikus gimnázium anyakönyvében vannak olyan osztályok, ahol négy-öt atyhai vagy korondi szerepel.³⁵ A kolozsvári református kollégiumban pedig „1659. október havától a rudimentaristák tanítója Sóváradai Mátyás volt. Sóváradai nevének leírása volt Apáczaí utolsó vonása az Albumban.”³⁶

A fontos középfokú iskolák anyakönyvei sok adatot tartalmaznak a falusi iskolamesterek kilitére vonatkozóan is. Az anyakönyvek legtöbb esetben a tanuló sorsának további alaku-

³¹ Korondi unitárius egyházközség anyakönyve. Csíkszeredai Állami Levéltár. Egyházi anyakönyvek. Nr. 163. 6. old.

³² *Veszely Károly*: Erdélyi egyháztörténelmi adatok. Kolozsvár, 1860. 64. old. *Protopopescu, Lucia*: Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805. București, 1966. 60. old.

³³ *Bozac, Ileana*: Școlile de la salinele din Transilvania la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Anuarul Institutului de istorie. 1960. 283. old. – A XVIII. század végének iskolapolitikájára: *Trócsányi Zolt*: Az 1790-es évek erdélyi rendi reformmozgalmainak történetéhez. Bp. 1978.

³⁴ Erdélyi Thesaurarius Levéltára. Acta Nr. X.6. sorozat 66. csomó 1773. V. 18. 173.

³⁵ Főkonzisztórium Levéltára. 199/1800. Enyedi Órás János tevékenységére: *Jancsó Elemér*: Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai. Bukarest. 1955. 289. old.

³⁶ Székelyudvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára. Protocollum seu Matricula Ecclesiarum in Dioecesi Udvarhelyensi Existentium. Renovata Anno 1779 sub Praesidio Stephani TS Kovásznai Senioris. 63., 68. old. Főkonzisztórium Levéltára. 268/1797.

lását is nyomon követték, többen közülük tanítóként kerültek vissza a szülőföldjükre. A parajdi sóbánya pedig egyenesen igényelte a helyi sajátosságokat is ismerő hivatalnokokat. Éppen ezért a sóbánya német tisztviselőinek gyerekei közül többen tanulnak a székelyudvarhelyi, marosvásárhelyi kollégiumban. 1749-ben Mengel Károly, 1758-ban Brunek Ferencz írta be nevét a székelyudvarhelyi anyakönyvbe.³⁷ Mindketten következetesen használták a Parajdi utónevet. Az utóbbi később, 1768-ban már a dési sóbánya főnöke, ezt követően pedig a solymosi sólerakat vezető hivatalnoka.³⁸ Az 1715-től vezetett udvarhelyszéki református egyházi vizitációs jegyzőkönyvek alapján egészen pontos képet alkothatunk a sóvidéki falusi iskolázás állapotáról, fejlődéséről. A korondi unitárius felekezeti iskolában a névszerint ismert első tanító Szabó Mihály, aki 1762 és 1773 között szolgált.³⁹ 1717-ből van az első adatunk a szovátai katolikus iskoláról: egy korabeli szabályzat értelmében a hívek fát hordanak és vágnak a szovátai és selyei mester számára.⁴⁰

Bár a tanítás színvonala, az iskolák látogatottsága – még az 1788-as összeírás alapján is – sok-sok hiányosságot mutat, a helytörténeti kutató örömmel fedezi fel az iskola iránti fokozódó érdeklődést. Egyre kevesebb az úgynevezett „jövő-menő” tanító, nagyon sokan közülük 25-30 évet is egy helyben maradnak. Fábián András oskolameszter például 45 évig (1799-től 1844-ig) tanított Sóváradon.⁴¹

A XVIII. század elejétől feltűnnek az első sóvidékről való külföldi egyetemjárók. 1738-ban a leideni egyetem katalógusában szerepelt egy sófalvi utónevű diák,⁴² 1813-ban a heidelbergi egyetem teológia karán tanult Sóvárad Páterfi László,⁴³ 1817-ben a marburgi egyetemen pedig Korondi János.⁴⁴ A felekezeti iskolákhoz képest külön színt, másfajta oktatási formát jelentett a parajdi sóbánya mellett létesített iskola.⁴⁵ A sóbányák mellett működő iskolákban próbálták érvényesíteni a közoktatás egységesítésére irányuló bécsi törekvéseket, az 1774-ben kiadott Allgemeine Schulordnung és az 1777-es Ratio Educationis előírásait. Összehasonlítva a fém- és aranybányák mellett működő iskolákkal, a sóbányák szellemi hajlékaiban folyó oktatás azonban legtöbbször még a falusi iskolák színvonalát sem érte el.⁴⁶ Parajdon 1780-tól 1848-ig említik a sóbánya melletti iskolát. Tanítóiról pontos névsort közöltek az évente kiadott schematizmusok, a bányavezetés felváltási adatai. Ezekben az iskolákban a fő cél a német nyelv elsajátítása volt, amelyet kötelezővé tettek tanító, tanuló számára egyaránt. A parajdi tanítókat többször is megrótták ebbéli hiányosságukért.⁴⁷ Tanultak még betűvetést, silabizálást, olvasást és kevés számtant. Gyakorlati jellegű tantárgyakról viszont egyetlen adat sem maradt fenn.

³⁷ Ugyanott. *Protocollum Visitationum Ecclesiarum Reformatarum in Dioecesi Udvarhelyiensi Existentium* 1780. Évfolyam szerinti lapszámozás nincs.

³⁸ Erdélyi Thesaurárátus Levéltára, Exactoratus Fundationalis. Iratok. Km. 17. csomó/1787.

³⁹ Főkonvizitórium Levéltára. 95a/1788.

⁴⁰ Marosvásárhelyi Állami Levéltár. Marosszék levéltára. 2404/1787.

⁴¹ Ugyanott 4524/1789.

⁴² *Sipos Gábor*: Maroszei népoktatás a XV. századtól 1848-ig. Művelődéstörténeti Tanulmányok. Bukarest. 1980. 110. old.

⁴³ *Vidéki*: Atyhai néptanoda és téli olvasó egyesület. Vasárnapi Újság. 15/1848. 89-93. old.

⁴⁴ Székelyudvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára. *Protocollum Visitationum Ecclesiarum Reformatarum in Dioecesi Udvarhelyiensi*. 1782. – Vö. *Mészáros István*: Katolikus kisiskoláink 1714-1773 között: Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII-XX. századi történetéből. (Szerk. *Mészáros István*) Bp. 1980. 79-80. old.

⁴⁵ *Fülöp G. Dénes*: Az alsófalvi református egyházközség története. 1959. Kézirat: Alsófalvi református egyházközség levéltára.

⁴⁶ Marosi egyházmegye levéltára. LIV./22.

⁴⁷ A vizitáció Korondon 1834-ben a következőket jegyezte fel: „A klasszisba kemencét rakó fazekasnak adott 2 Magyar forintot. A mester két házában két kemencét rakó faze-

A sóbányák mellett működő iskolákban – eltérően a falusi elemi iskoláktól, ahol általában Szent Márton naptól Szent György napig tanítottak – egész évben foglalkoztak a gyerekekkel. A tanító megalázó, embertelen körülmények között, legtöbbször lakás nélkül tengette életét.⁴⁸ Parajdon névszerint öt tanítót ismerünk. Közülük Bartók Tamás 1816-tól 1848-ig állt az iskola élén. A parajdi tanítók sorsa különösen nehéz lehetett, ha vállalták a lemondással járó kellemetlenségeket is. Lemondásukat azonban nem fogadták el, bár 1788-tól kezdődően valamelyest emelték a bérüket.

Az „iskolák felette szükséges voltát” maguk a bányatisztviselők is látták. Éppen ezért az iskolafejlesztését sürgető kérdéseikkel gyakran fordultak a felsőbb hatóságokhoz. A szerencsés véletlen folytán a XVIII. század végén, XIX. század elején az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság három tagja élt Parajdon. Enyedi Órás János kirurgus, Gyűjtő István mázsamester és Koprziva Ferenc kamaraispán. Mind hárman képzett bibliofil emberek voltak és valóságos szellemi központ alakult ki körülöttük. Enyedi Órás János „egészségügyi katekizmusa”, a Falusi ember patikája című könyve 1801-ben két kiadást ért meg. A másik két tisztviselő is több kötetet jelentetett meg.⁴⁹ A korabeli feljegyzések szerint „tudományokra és tudós levelezésre” hajlamos férfiak voltak. Azóta sincs példa arra, hogy a sóbánya ilyen szellemi pezsgést eredményezett volna.

Se szeri, se száma szoknak a kérvényeknek, amelyekben Enyedi Órás János – aki minden valószínűség szerint Parajdon is halt meg 1820-ban –, a sóbánya iskolája mellett a helyi református iskola „felállítását” is sürgette: „...jó lelki esmérettel írom, hogy sehol Erdélyben oly szüksége nintsen a Tanító Mesterre egy eklézsiának, mint Parajdnak, azért... alázatosan instállok azon Tiszti Tisztelendő Szent Széknek, ahol méltó kérés fenforog, hogy nevezett eklézsiának méltóztassanak kegyelmesen olly módott feltalálni, hogy itt a Gyermekek Tanitattása had álljon fel.”⁵⁰

A XVIII. század végén, XIX. század elején a táj iskolahálózata keveset változott. Az egész szék oktatása továbbra is sokadrendű kérdés maradt és az iskolák – minden helyi erőfeszítés ellenére – általában siralmas állapotban voltak. A székelyudvarhelyi református kollégium tudós professzora jogosan fakadt ki: „Mindhárom vallásbeliek (katholikusok, reformátusok, unitáriusok) aprógyermekeik falusi iskolabeli tanulások, s tanítások igen gyenge lábon áll. Fiú, s leány gyermekeink elegendesleg vannak, a tanítók gyengék is, nem is eléggé jutalmaztatnak meg, gyermek kezébe való, s annak elméjéhez alkalmaztatott könyv kevés vagyon, ösztönző, jutalom sehol sincs.”⁵¹ Ezeket a megállapításokat megerősíti Erdődi János két részes korondi „riportja”: „Az iskolák nagyon gyengék. Télen egy hasábfával a hátukon ballagnak a gyerekek a ludimagisterhez, hogy ott semmit se tanuljanak.”⁵²

A reformkor eszméi termékenyítőleg hatottak az itteni iskolák működésére is. Korparancsként vetődött fel az anyanyelvű oktatás kötelezővé tétele. A református Egyházi Főtanács 1833-as határozata után az erdélyi unitáriusok 1841. augusztus 23-án éppen Korondon tartanak zsinatot, ahol kimondják – az oktatás megreformálását célzó törek-

kasnak 6 forint 50 krajcárt.” Marosvásárhelyi Állami Levéltár. Székelykorszti unitárius esperesség iratai Nr. 5.77. old.

⁴⁸ 1845. október 4-én „Sóváradon megjelenvén, midőn sem az iskolaház elkészítve, sem a tanítás el kezdve nem volna, mind az iskolaház kimeszelését, s a különben is nagyor szük és alkalmatlan iskolaháznak kiigazítását, megpadolását a megyebírónak kötelességévé tettem” – jelentette a körli lelkész. Marosi református egyházmegye levéltár: LIV/29.

⁴⁹ Tőzsér-Fosztó-Kozma: i.m. 319. old.

⁵⁰ Az 1629-ben Ádámoson tartott unitárius zsinat elrendelte, hogy a mesterek „illendő ruhát viseljenek, ellenkező esetben... egy forint bírságot fizetnek.” Ugyanott. 313. old.

⁵¹ Benkő Samu: Sorsformáló értelem. Bukarest, 1971. 92. old.

⁵² Székelyudvarhelyi református egyházmegye levéltára. Liber Ecclesiae. 42. old.

vések mellett – „minden tárgy magyar nyelven tanítassék, még pedig az 1841–42. iskolai éven elkezdve.” Erről a legilletékesebb, Brassai Sámuel, az „utolsó erdélyi polihisztor” így számolt be: „A gymnasiumokban jól végzett ifjú görögül, latinul jól, számvetést, talán kis űrtant, földiratot (Romáét vagy Medeaét jobban mint Honáét) Historiát (kivéven a régít mit classicusaitól kapott) szegényül tudott, s az életre közvetlenül tartozó minden ismeretek híjjával volt. (...Valóban ennyi fonákság annyi, mintha elvül tettek volna az alsóbb osztályokat olly rosszul tanítani, hogy majd a felsőbbeket minden törekvéssel se lehessen jól. (...)) Gondolhatni-e szomorúbb állapotot, mikor anyanyelvünket véljük betegségnek; s vajon iskoláink nem e nyavalya korházai voltak-e?”⁵³

A sóvidéki „sorsformáló értelem” további alakulását már ezek a zsinati döntések határozták meg.⁵⁴

Tófalvi Zoltán

Negyvennyolcas honvédköltő a zánkai sírkertben

A zánkai sírkert központi részén, ősfás környezetben nyugszik Bozzay Pál lírai költő, 48-as honvéd. Különös síremléke már messziről magára vonja az ide látogató figyelmét: szinte hívja, csalogatja magához az érdeklődőt a csaknem két és fél méter magas, oszlopszerű építmény. Rajta egy név, semmi más, másfél évszázad időjárása lekoptatta már a feliratokat.

Bozzay Pál 1829. január 10-én egy kövágóörsi udvarházban látta meg a napvilágot, Bozzay József földbirtokos és Diskay Eszter gyermekeként. Születésével mindjárt árvaságra is jutott: édesanyja saját élete árán adott neki életet. A kis árvát szigorú édesapja nevelte, életéből bizony hiányzott az anyai gyengédség.

Fogékony, mélyen érző szívű gyermekként ismerték. Tehetsége korán fejlődött, szívesen bújt a könyveket, verseket írogatott. Édesapja a pozsonyi evangélikus iskolában helyezte el, ahol irodalmi társaságot alakított, melynek tagjai írogatással, szavaltokkal foglalták el magukat. Ennek a kis társaságnak a lelke, vezetője volt pozsonyi tanulmányai alatt.

Pozsonyból jogi előkészítő és jogi tanfolyamokra a késmárki evangélikus főiskolára ment, ahova a nagy tudású Hunfalvy Pál tanári működése vonzotta. Az iskolai tantárgyak mellett folytonosan és nagy szorgalommal foglalkozott itt is irodalmi kísérletekkel, amelyek biztos tanújelét adták kibontakozó tehetségének, elhivatottságának. A lírai költészet iránt főleg Petőfi példája vonzotta, lelkesítette. Költeményeit eleinte csak szűkebb baráti körben ismerték, nyilvánosan még nem próbált azokkal fellépni.

1847 nyarán, jogi tanulmányait bevégezve, visszatért szülőföldjére és gyakornokként Gulácson helyezkedett el. Ebben a minőségben ott volt az 1847-es pozsonyi országgyűlésen, majd az országgyűléssel együtt ő is Pestre költözött. Itt találkozott az ifjúság irodalmi törekvéseivel és legkiválóbb egyéniségeivel, bár tartózkodó, zárkózott természete nem könnyen engedte az ismerkedést.

Első verseit a Jókai által szerkesztett Életképekben tette közzé. Az 1846–47-es évek termései közül kitűnnek érzelmes hangvételű, bús-borongós szerelmes versei (*Szép kedvesem, Éjjeli bű, Ne nézz rám*). A *Holdas éjek* I. része megzenésítve napjainkban is ismert, kedvelt nóta, de kevesen tudják, hogy a szöveg az ő szerzeménye. 1848-ban a

⁵³ Benkő Samu: i. m. 191. old.

⁵⁴ A tanulmány második részét *következő számmunkán közöljük. (Szék.)*